

“KRİMİNALİSTİKA” KAFEDRASİ

KRİMİNALİSTİKA FƏNNİ ÜZRƏ KURSANTLAR ÜÇÜN

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 10 «KRİMİNALİSTİK TAKTİKANIN ƏSASLARI»

Tərtib etdi: «Kriminalistika» kafedrasın rəisi,
polis polkovniki **Allahverdi Mahmudov**

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № 3. “ 22 noyabr ” 2008-ci il
(2017-ci ildə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir)

B A K I - 2 0 1 7

Mövzu № 10. KRİMİNALİSTİK TAKTİKANIN ƏSASLARI

Mühazirənin planı:

GİRİŞ

1. Kriminalistik taktikanın anlayışı, mahiyyəti və digər elmlərlə əlaqəsi.
2. Kriminalistik taktikanın sistemi və vəzifələri.
3. Kriminalistik taktikanın struktur elementləri, onlardan cinayətlərin açılmasında, istintaqında və qarşısının alınmasında istifadə edilməsi.

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikası CPM, Bakı, 2000;
2. K.Q.Sarıcalinskaya «Kriminalistika», dərslik, Bakı, 1999;
3. İ.F.Krıllov və A.İ.Bastrıkin «Kriminalistika», dərslik, Moskva, 2001;
4. В.И.Комиссаров «Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики», Саратов, 1980;
5. Р.С.Белкин «Криминалистика», Москва, 1986;
6. М.В.Салтевский «Криминалистическая техника и тактика», Киев, 1973;
7. И.А.Копылов «Следственная ситуация и тактическое решение». Москва, 1987;

GİRİŞ

Dövlətimiz tərəfindən hüquq-mühafizə orqanlarının qarşıya qoyduğu vəzifələrdən biri də törədilmiş cinayətlərin açılması, cinayət törədən şəxslərin ifşa olunması, tam hərtərəfli və obyektiv istintaq aparılaraq ədalət məhkəməsinin keçirilməsidir ki, hər bir cinayət törədən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunsun, təqsirsiz şəxslər isə məsuliyyətə cəlb olunmasınlar.

Göstərilən vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirmək üçün gələcək sahə və əməliyyat müvəkillərinə, təhqiqatçılara və müstəntiqlərə kriminalistik taktikanın və istintaq şəraitinin anlayışını, vəzifələrini, onların elementlərini, sistemini, yaranmış istintaq şəraitindən asılı olaraq, taktiki qərarın qəbul edilməsi, icra olunmasının bütün amillərini bilmək lazımdır ki, onlar müvəffəqiyyətlə cinayətkarlıqla mübarizə apara bilsinlər.

Biz iki saat müəhazirədə və iki saat seminar dərində kriminalistik taktikanın anlayışını, sistemini və vəzifələrini, istintaq zamanı yaranan şəraitlərin təhlilini, həmin şəraitlərdən asılı olaraq müstəntiq və təhqiqatçı tərəfindən qəbul edilən taktiki qərarların günün tələblərindən asılı olaraq icrasının təmin edilməsi məsələlərinə diqqət yetirməliyik.

Həmçinin cinayətkarlıqla mübarizədə fərziyyələrin yürüdülməsi, onların yoxlanılması üçün işin planlaşdırılması, istintaq orqanlarının hüquq mühafizə orqanlarının digər bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqənin təşkili, xüsusi biliklərdən istifadə qaydaları və ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki və psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənəcəyik.

Sual 1. Kriminalistik taktikanın anlayışı, mahiyyəti və digər elmlərlə əlaqəsi.

Ümumiyyətlə «taktika» sözü mövcud şəraiti, əks tərəfin imkanlarını, onun hərəkətlərini və xüsusiyyətlərini, həmçinin özünün şəxsi potensialını nəzərə almaqla mübarizə aparmaq və qalib gəlmək bacarığıdır.

«Taktika» sözü hərbi termindən kriminalistika elminə keçən sözdür. Hərbi elmdə yunanca «taktika» - «qoşunu təşkil etmək məharəti» deməkdir. Kriminalistika elminə şərti olaraq keçəndə isə o «istintaq fəaliyyətinin təşkili məharəti» mənasını verir.

Kriminalistik taktikanın kriminalistika elminin xüsusi sahələrindən biri olması haqqında fikir ilk dəfə alman alimi A.Veynqart tərəfindən «XX əsrin əvvəllərində cinayət taktikası» kitabında işlədilmişdir.

Kriminalistik taktika – cinayətkar fəaliyyətin və onun araşdırılması ilə məşğul olan kriminalistik taktiki aspektlərindən bəhs edir.

Kriminalistik taktika – kriminalistikanın bir bölməsi olub, kriminalistik fəaliyyətin taktiki yanaşma tələb edən bütün növlərinə aid olan ümumnəzəri müddəalara və təcrübi tövsiyələri əks etdirir.

Kriminalistik taktika – cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması üçün səmərəli üsullar sistemi olmaqla bərabər, o həm də təcrübi üsul və metodlar işlənilib hazırlanması üçün nəzəri əsasları yaradan elmi müddəalar sistemidir.

İstintaq zamanı işdə maraqlı olan şəxslərin əks hərəkətlərini aradan qaldırmaq üçün müstəntiq kriminalistik taktikanın hazırladığı taktiki üsullara əl atır. Bu məqsədə nail olmaq üçün kriminalistikanın, məntiqin, psixologiyanın, etikanın, idarəetmə elminin müddəaları əsasında işləyib hazırladığı xüsusi metodlar böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kriminalistik taktika tələb edir ki, müstəntiq öz işini yüksək səviyyədə təşkil etsin, mövcud imkanlardan bacarıqla istifadə etsin. Bu

isə o vaxt mümkündür ki, o, işini düzgün planlaşdırsın, nəticələri düzgün proqnozlaşdırsın.

Bu məqsədlə taktiki üsulların hazırlanmasına, əməyin, elmin təşkili (ƏET), idarəetmə, sosiologiya, kibernetika kimi elm sahələrindən istifadə edilir.

Eyni zamanda həmin məqsəd üçün mövcud istintaq təcrübəsindən, yeni istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsindən də geniş istifadə edilir. Hər hansı bir müstətiqin bu və ya digər cinayət işi üzrə bacarıqla istifadə etdiyi hər hansı bir səmərəli taktiki üsul, ümumiləşdirmə nəticəsində hamının istifadəsinə verilir. Beləliklə, istintaq taktikası günü-gündən inkişaf edərək təkmilləşir.

Kriminalistik taktika – kriminalistikanın müstəqil bir sahəsi olub, cinayətlərin açılmasında, istintaqında və qarşısının alınmasında iştirak edən şəxslərin davranışlarının qanunauyğunluqlarını sistemli şəkildə əks etdirən ümumi müddəalar sistemidir ki, onların da əsasında tipik və konkret istintaq şəraitlərində ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin, taktiki əməliyyatların həyata keçirilməsinin ən optimal variantları haqqında xüsusi elmi-təcrübi təkliflər işlənib hazırlanır.

Ümumiyyətlə «taktika» sözü – mövcud şəraiti, əks tərəfin imkanlarını, onun hərəkətlərini və xüsusiyyətlərini, həmçinin özünün şəxsi potensialını nəzərə almaqla mübarizə aparmaq və qalib gəlmək bacarığıdır.

Bu xüsusiyyətlər işdə maraqlı olan şəxslərin əks hərəkətlərinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş müstətiqin uyğun davranış xəttini müəyyən edən kriminalistik taktikaya da aiddir. Bu məqsədə nail olmaq üçün kriminalistikanın, məntiqin, psixologiyanın, etikanın, idarəetmə elmlərinin müddəaları əsasında işləyib hazırladığı xüsusi metodlar böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayətlərin istintaqının aparılmasında ən optimal fəndlər və üsullar sistemi olan kriminalistik taktikanın inkişafının əsasını məhkəmə

icraatının forma və qaydalarını tənzimləyən cinayət-prosessual hüququ təşkil edir.

Kriminalistik taktika cinayət prosesi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, təcrübədə özünü təsdiq etmiş bu və ya digər taktiki üsul sonradan cinayət-prosessual hüququn normasına çevrilir. Məsələn, istintaq eksperimenti (maddə 262), şəxsin tanınması (maddə 239) və istintaq hərəkətləri içərisinə ən sonuncu daxil olmuş, 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş «ifadənin yerində yoxlanılması» istintaq hərəkətini göstərmək olar.

Kriminalistik taktika kriminalistikanın bütün bölmələri ilə sıx əlaqədədir. Kriminalistik taktikanın ümumi müddəaları kriminalistikanın nəzəri və metodoloji müddəalarına əsaslanır.

Kriminalistik metodologiyanın əsasını isə dialektik metod təşkil edir. Kriminalistik taktikada həmçinin fəlsəfənin müddəalarından istifadə edilir. Məsələn, tanınma istintaq hərəkətində görmə, dərkətmə, yadda saxlama, ifadə vermə və s. fəlsəfi müddəalardan istifadə edilir.

Kriminalistik taktikada istintaq hərəkətləri onların məntiqi-informasiya quruluşu baxımdan öyrənilir, onların mərhələləri və hər bir mərhələnin qarşısında duran vəzifələr və onların həlli yolları müəyyən edilir.

Modelləşdirmə, fərziyələrin qurulması və yoxlanılması kimi dərkətmə metodları kriminalistik taktikada kriminalistik fəaliyyətin təşkilində və planlaşdırılmasında tətbiq edilir.

Cinayətlərin istintaqa ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərindən, hər bir istintaq hərəkəti isə bu və ya digər obyektlərlə texniki vasitələrin köməyi ilə təmasda olmaqdan ibarətdir. Bu zaman alətlər, texniki vasitələr, qurğular insan əlinin və hissiyyat orqanlarının «davamçısı» rolunu oynayır (lupa, mikroskop və s.).

Digər tərəfdən taktiki vəzifələrin həlli, onun texniki cəhətdən necə təmin olunmasından asılı olur. Sonuncu isə öz növbəsində istintaq hərəkətlərinin taktiki tərəfini müəyyən edir.

Kriminalistik taktika ayrı-ayrı cinayətlərin istintaq metodikası ilə sıx əlaqədə olur. Texnika və taktika öz-özlüyündə ümumi anlayışlardır. Yalnız konkret cinayət işinin istintaqı zamanı texniki və taktiki üsullar, metodlar öz təcrübi tətbiqini tapır.

Kriminalistik taktika məntiq elmi ilə əlaqəlidir. O, müstəntiqin əqli fəaliyyətində məntiqi üsullar formasında öz əksini tapır. Bunlar fərziyyələrin qurulmasında, yoxlanılmasında, modelləşdirilməsində kriminalistik məlumatların təhlili və sintezi, induksiya və deduksiyasında, analogiyasında istifadə olunur.

Kriminalistik taktika psixologiya elmindən taktiki üsul və təkliflərin hazırlanmasında geniş istifadə edir. Hər an istintaq hərəkətlərində (məsələn, axtarış zamanı ev sahibinin sifətinin dəyişməsinə, qızarmasına diqqət yetirmək) psixoloji an nəzərə alınır.

Kriminalistik taktikanın müddəaları etikanın normalarından istifadə etməklə hazırlanır. O həm də əxlaq normalarına uyğunlaşdırılır (məsələn, müstəntiq dindirilən şəxsi aldatmamalıdır).

Kriminalistik taktika kriminalistikanın sərbəst bölməsi olmaqla yanaşı, kriminalistikanın digər bölmələri ilə sıx əlaqədədir. Əvvəla o, ümumi kriminalistika nəzəriyyəsinə istinad edir və xüsusi kriminalistik nəzəriyyələrən istifadə edir, məsələn: kriminalistik fərziyyələr haqqında təlimdən, axtarış haqqında kriminalistik təlimdən və s. Hər hansı istintaq hərəkətinin aparılma taktikası hazırlanarkən, söz yox ki, həmin hərəkətin aparılmasında texniki-kriminalistik vasitə və üsullardan istifadə edilməsini nəzərə almamaq mümkün deyil. Məsələn: mikroizlərin və mikrohissəciklərin aşkar edilməsi və tədqiq edilməsi üçün yeni texniki vasitələrin hazırlanması baxışın və şəxsi müayinə taktikasını dəyişdi. Eləcə də, bütün cinayətlərin istintaqında istintaq hərəkətlərinin

aparılmasında istifadə etmək üçün taktiki fəndlər hazırlanarkən ayrı-ayrılıqda hər bir cinayətin istintaqının xüsusi metodikasının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Məsələn, qaçaqmalçılıq cinayətlərinin istintaq metodikası hazırlanarkən baxışın, şəxsi müayinənin, kömrük baxışının, axtarışın, ekspertizanın taktiki fəndləri nəzərə alınmaqla, yeni analitik metodların hazırlanmasını tələb edir.

Sual 2 . Kriminalistik taktikanın sistemi və vəzifələri.

Kriminalistik taktikanın sistemində bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan, onun ümumi və xüsusi müddəaları daxildir (Ümumi və Xüsusi hissə).

L. Kriminalistik taktikanın ümumi müddəaları

Ümumi müddəalar bu hissənin elmi mahiyyətini və istintaq fəaliyyətinin təşkilini özündə əks etdirən kriminalistik taktikanın elmi əsasıdır.

Bu hissədə aşağıdakılar müəyyən edilir:

1. Kriminalistik taktikanın anlayışı, məzmunu, mahiyyəti və tərkibi;
2. Kriminalistik taktikanın mənbələri;
3. Kriminalistik taktikanın kriminalistika elminin digər hissələri ilə və başqa elmlərlə əlaqəsi;
4. Taktiki fənd, taktiki qərar, taktiki kombinasiyanın və taktiki əməliyyatın mahiyyəti, onlardan cinayətlərin istintaqında düzgün istifadə edilməsi;
5. İstintaq şəraitinin anlayışı və onun təsnifi;
6. Kriminalistik fərziyələr, onların təsnifi, qurulması və yoxlanılması qaydaları;
7. İstintaqın planlaşdırılmasının əsas prinsipləri;
8. Kriminalistik taktikanın cinayətlərin açılması və istintaqı təcrübəsi ilə əlaqəsi;
9. İstintaq orqanları ilə təhqiqat orqanları arasında qarşılıqlı əlaqənin prinsipləri;
10. Əməliyyat-axtarış orqanlarının məlumatlarından istifadə edilməsi;
11. İstintaqın material və təşkilati təminatı;
12. Cinayətlərin açılmasında və istintaqında texniki-kriminalistik vasitələrdən, kompüter texnologiyasından və xüsusi biliklərdən istifadə olunması;

13. Cinayətlərin baş verməsinin səbəb və şəraitini müəyyən edib onların aradan qaldırmaq yolları;

14. İctimaiyyətin köməyindən istifadə edilməsi;

II. Kriminalistik taktikanın ikinci - Xüsusi hissəsinin ayrı-ayrı istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin taktikasına həsr edilmişdir. Kriminalistik taktikanın bu hissəsi cinayətlərin istintaqı və məhkəmə istintaqı prosesində müstəntiq və məhkəmə hərəkətlərinə hazırlıq və onların aparılmasına dair elmi biliklər sistemidir. Bu hissədə aşağıdakılar müəyyən edilir:

1. İstintaq baxışı və şəxsi müayinənin taktikası;

2. Dindirmə və üzleşdirmənin taktikası;

3. Axtarışın taktikası;

4. Tutulma və həbsin taktikası;

5. Tanınmanın taktikası;

6. İstintaq eksperimentinin taktikası;

7. İfadənin yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi taktikası;

8. Ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması taktikası;

9. Axtarış tədbirləri taktikası;

10. Məhkəmə dindirməsi taktikası;

11. Məhkəmə baxışı taktikası;

12. İfadənin yerində məhkəmə yoxlanması taktikası və s.

İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin taktikası aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin aparılmasına hazırlıq – bu mərhələdə məqsəd və vəzifə formalaşır, hərəkətin yeri, vaxtı, iştirakçıların dairəsi müəyyənləşir, istintaq-əməliyyat qrupu formalaşır, texniki-kriminalistik vasitələr seçilir, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin forması və keçirilmə hədləri müəyyənləşdirilir, istintaq hərəkətlərinin planı tərtib edilir;

2. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin aparılması – nəzərdə tutulan plan həyata keçirilir, müstəntiq və ya məhkəmənin qarşısında duran vəzifələr icra olunur. Bu mərhələdə irəli sürülən fərziyyələr yoxlanılır.

İstintaq prosesində aparılan istintaq hərəkətləri öz rollarına görə ilkin və sonrakı istintaq hərəkətlərinə bölünür.

İlkin istintaq hərəkətləri cinayət işi başlanan andan bunlara xidmət edir:

- istintaq edilən cinayət hadisəsi şəraitində müstəntiqin düzgün səmtləşməsinə, cinayətin törədilmə mexanizmi və onun nəticələrinə dair düzgün təsəvvürün yaradılmasına;

- cinayətin «isti izlərlə» açılmasının, cinayətkarın yerinin müəyyən edilməsi və onun axtarışına dair məlumatların əldə edilməsinə;

- obyektiv və subyektiv amillərdən məhvolma təhlükəsi olan sübutların yığılmasına;

- sübutetmə predmetini əhatə edən istintaq fərziyyələrinin qurulması üçün ilkin məlumatların əldə edilməsinə.

Sonrakı istintaq hərəkətləri isə – ilkin mərhələdə yığılmış sübutların tədqiq edilməsinə, qiymətləndirilməsinə və istifadə edilməsinə, fərziyyələrin ətraflı yoxlanmasına, eləcə də cinayətin törədilməsinə və gizlədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitin müəyyən edilməsinə xidmət edir.

3. İstintaq hərəkətinin aparılmasının və nəticəsinin qeyd olunması. Bu mərhələnin mahiyyəti ondadır ki, alınmış məlumatların düzgün prosessual sənədləşdirilməsi olmadan onların sübutedici əhəmiyyəti olmur. Bu mərhələnin vəzifəsi aparılan istintaq hərəkətinin və onun nəticəsinin maksimum tam və düzgün əks olunmasıdır. Bu mərhələ sənədləşmə ilə başa çatır, müvafiq prosessual sənəd tərtib edilir ki, o da sübut mənbəyi hesab edilir, maddi sübut götürülərək iş materiallarına əlavə edilir və ya müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr götürülür.

Bu mərhələdə sübutedici əhəmiyyətə malik olan izlər və əşyalar götürülür və qablaşdırılır, protokol tərtib edilir və ona müxtəlif əlavələr – plan, sxem, fotocədvəl və s. əlavə edilir.

4. Alınmış nəticələrin qiymətləndirilməsi və onların əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi – istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin sonuncu mərhələsidir.

İstənilən istintaq hərəkətinin səmərəliliyini artırmaq üçün ümumi taktiki müddəalar aşağıdakılardır:

1. Sistemlilik (istintaq hərəkətinin digər istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə əlaqəli sistemdə keçirilməsi);

2. Vaxtında və münasib yerdə istintaq hərəkətinin aparılması – münasib vaxtın və yerin seçilməsi;

3. Müstətiqin tədqiqat obyektində və şəraitdə düzgün səmtləşməsi, onun əvvəl keçirilən və birgə aparılan hərəkətlərin mahiyyətini düzgün bilməsi;

4. İstintaq hərəkətlərində istifadə ediləcək taktiki üsulları seçmək üçün kriminalistik xarakteristikanın və istintaq şəraitinin məlumatlarından istifadə edilməsi;

5. Təhqiqat orqanından, ictimaiyyətdən və kütləvi informasiya vasitələrindən məqsədyönlü istifadə etmək;

6. Xüsusi biliklərdən və texniki-kriminalistik vasitələrdən geniş istifadə etmək;

7. Tədqiqat obyektlərinin saxlanması və onların əsillərinin qorunmasının təmin olunması. Bu mərhələdə alınmış sübutedici məlumatların həqiqətə uyğun olmasının yoxlanılması, onun sübut kimi əhəmiyyətinin və ondan sübut etmə prosesində necə istifadə olunması yolları müəyyən edilir. Məhz bu mərhələdə buraxılmış səhvlər aşkar edilir, təkrar istintaq və ya məhkəmə hərəkətinin keçirilməsinin məqsədemüvafiqliyi məsələsi həll olunur.

Kriminalistik taktikanın əsas vəzifələri

Kriminalistik taktikanın əsas vəzifələri bunlardır:

1. İstintaq fərziyyələrinin qurulmasına və yoxlanılmasına, istintaqın təşkili və planlaşdırılmasına yönəlmiş yeni tövsiyələr hazırlamaq;
2. Ayrı-ayrı istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin hazırlanması və keçirilməsi, eləcə də taktiki kombinasiya və əməliyyatların qurulması üçün taktiki fəndlər hazırlamaq;
3. Müstəntiqin daxili işlər orqanları, kömrük xidməti işçilərinin və digər xidmətlərin əməliyyat işçiləri ilə yeni qarşılıqlı əlaqə formaları axtarmaq;
4. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərində xüsusi biliklərdən səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmiş tövsiyələr hazırlamaq;

Sual 3. Kriminalistik taktikanın struktur elementləri, onlardan cinayətlərin açılmasında, istintaqında və qarşısının alınmasında istifadə edilməsi.

Kriminalistik taktikanın struktur elementləri aşağıdakılardır:

1. Taktiki üsul;
2. Taktiki təklif;
3. Taktiki qərar;
4. İstintaq şəraiti;
5. Taktiki kombinasiyası;
6. Taktiki vəzifə;

Taktiki üsul. Kriminalistik taktikanın əsasını taktiki üsul təşkil edir.

Taktiki üsul o zaman hazırlanır ki, istintaq prosesində bu və ya digər vəzifəni həll etmək üçün digər biliklərə müraciət etmək lazım gəlir.

Taktiki üsul istintaqı aparan şəxsin müəyyən şəraitdə cinayətlərin istintaqı ilə bağlı vəzifələrin həll edilməsini təmin edən ən səmərəli hərəkət üsulu və ya davranışdır. Məsələn, istintaqın planlaşdırılmasının, hadisə yerinə baxışın, dindirmənin üsulları və s.

Taktiki üsul tətbiq oluna bilər:

a) ümumi istintaq hərəkətlərinin aparılması üçün (baxışın, axtarışın, istintaq eksperimentinin üsulları);

b) konkret istintaq hərəkət növü üçün (yalan ifadə verən təqsirləndirilən şəxsin dindirilmə üsulu);

c) istintaq hərəkətinin bir mərhələsi üçün (hazırlıq, işçi, qeyd edilmə);

Taktiki üsulun mahiyyəti ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərini səmərəli etməkdən ibarətdir.

İstintaq zamanı istifadə olunan üsullar olduqca çoxdur (onların siyahısını tərtib edilənə qədər bəziləri artıq köhnəlmiş olar).

Məhkəmə icraatında istifadə olunan taktiki üsullara qoyulan tələblər bunlardır:

- qanunçuluq prinsiplərinə uyğunluq;
- elmi cəhətdən sınaqdan çıxarılmış;
- mənəvi-etik normalara zidd olmamamı;
- səmərəlilik;
- mümkünlük;
- məqsədemüvafiqlik.

Taktiki üsul həm də sistemli quruluşa malik olmaqla məcburi xarakterli deyil, tövsiyə xarakterlidir. İstintaq şəraitindən asılı olaraq o müstəntiqin iradəsi ilə seçilir. Qanuna, etik və əxlaqi prinsiplərə zidd olan, vətəndaşların sağlamlığı üçün təhlükə yaradan, onların şərəf və ləyaqətinə toxunan üsulların tətbiqi qadağan edilir.

Taktiki kombinasiya. Hər bir istintaq hərəkəti bir taktiki üsul vasitəsi ilə deyil, taktiki kombinasiya adlanan bir neçə qarşılıqlı əlaqədə olan taktiki üsul vasitəsi ilə həyata keçirilir. Müəyyən şəraitdə istintaqın qarşısında duran taktiki vəzifəni həll etmək üçün bir və ya bir neçə müxtəlif istintaq hərəkətləri çərçivəsində taktiki üsulların qarşılıqlı əlaqədə birləşdirilməsinə *taktiki kombinasiya* deyilir.

Əgər istintaqın qarşısında duran taktiki vəzifəni həll etmək üçün istintaq hərəkətləri ilə yanaşı, əməliyyat-axtarış və təşkilati-texniki tədbirlərin keçirilməsi zərurəti yaranarsa, onda taktiki əməliyyat hazırlanır. Taktiki əməliyyat zamanı müəyyən istintaq şəraitində əvvəl tərtib edilmiş plan əsasında istintaq hərəkətləri və qeyd edilən tədbirlər ümumi məqsəd naminə birləşdirilərək, vahid rəhbərlik altında əlaqəli şəkildə həyata keçirilir.

Taktiki əməliyyatın köməyi ilə bir-biri ilə əlaqədə olan bir neçə taktiki vəzifəni həll etmək mümkündür. Özü də bunu istər cinayət işi başlayandan sonra, istərsə də cinayət işi başlanana qədər keçirmək mümkündür. Məsələn, şəxsin tutulması ilə əlaqədar keçirilən taktiki əməliyyat zamanı mürəkkəb kompleks şəkildə müxtəlif tədbirlər hazırlanır. Bu istər cinayətkarın şəxsiyyətinin öyrənilməsi, istərsə də

onun tutulacağı yerdə aparılan bir sıra tədbirlər hazırlanarkən tətbiq edilir.

Taktiki üsulların, kombinasiyaların və əməliyyatların seçilməsi və tətbiqi *taktiki təkliflər* əsasında aparılır. Bunun üçün elmi əsaslandırılmış, təcrübədə sınaqdan çıxarılmış ən optimal variantda hərəkətlər təklif olunur.

Bu taktiki təkliflər isə ibtidai istintaq və məhkəmə baxışı zamanı *taktiki qərar* vasitəsilə realizə olunur.

Taktiki qərar – məqsədin seçilməsi və istintaq şəraitinə bütünlükdə və ya onun ayrı-ayrı komponentlərinə taktiki təsir göstərməklə istintaqın gedişinə və onun nəticələrinə təsir göstərmək, eləcə də həmin məqsəd üçün metodların, üsulların və vasitələrin seçilməsidir.

Düzgün taktiki qərarın seçilməsi bir çox amilləri nəzərə almaqla ən optimal variantlı hərəkətin seçilməsidir. Çox vaxt bunu naməlum şəraitdə, yəni *taktiki risq* şəraitində etmək lazım gəlir. Taktiki risqdən təcrübi olaraq qaçmaq mümkün deyil. Yəni, bu real deyil. Amma elə strategiya seçmək lazımdır ki, taktiki risq minimum dərəcədə olsun. Bunun üçün seçilən taktiki qərarın mənfi nəticəsini əvvəlcədən görməli, əvvəlcədən həmin nəticələri aradan qaldırmaq və zəiflətmək barədə tədbirlər düşünmək, taktiki risqi minimuma endirmək lazımdır.

Bu və ya digər taktiki üsulun tətbiq edilməsi bütünlükdə istintaqın və ya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirildiyi istintaq şəraitindən asılı olur.

İstintaqın aparılması həmişə dəyişən şəraitdə cərəyan edir. Hər dəfə qərar çıxaranda cinayət işi üzrə toplanmış sübutlara nəzər salınır və həmin anda istintaqın vəziyyətinə qiymət verilir. Bu vəziyyətə elə *istintaq şəraiti* də deyilir. Başqa sözlə, istintaq şəraiti nəzərə alınmalı vəziyyətləri, sübutları, məqamları birləşdirir. Amma elə sübutları,

vəziyyətləri, məqamları birləşdirir ki, onlar cinayət işi üzrə istintaq qərarının qəbul edilməsi üçün vacibdir.

Cinayətin istintaqının cinayət hadisəsi, cinayətkar, cinayət prosesinin iştirakçılarının hərəkətləri, obyektiv və subyektiv amillər barədə məlumatların həcmi və məzmunundan asılı olmasa, kriminalistikada istintaqın şəraitliliyi adlanır.

Şəraitdən asılı olaraq istintaq etmə o deməkdir ki, istintaq prosesində dəfələrlə müəyyən edilməlidir ki, istintaqın bu mərhələsində, bu anında, mövcud şəraitdə əsas vəzifə nədən ibarətdir.

Müəyyən aralıq məqsədə çatmaq üçün hansı vasitə və metodlardan istifadə etmək məqsədemüvafiqdir. Başqa sözlə, tələb olunur ki, həmişə istintaq şəraitinin dəyişməsi ilə əlaqədar mövcud vəziyyət dərk edilərək qiymətləndirilməli və yalnız bunun əsasında düzgün taktiki vasitə, metod və üsullar seçilməlidir.

İstintaqın aparılması vəzifəli şəxslərin cinayəti açıb istintaq etmək üçün cinayət-prosessual qanunvericiliyi çərçivəsində fəaliyyətidir. Kriminalistika bunu cinayət-prosessual qanunvericilikdən götürür. Lakin istintaq şəraiti kriminalistik mahiyyətə malikdir.

İstintaq şəraiti istintaq qərarlarının çıxarılması üçün əsasdır və bunsuz istintaq aparmaq mümkün deyildir. İstintaq şəraiti obyektiv kateqoriya olub, əşyalarla hadisələr arasında müvəqqəti real münasibətdir. İstintaq şəraiti istintaqın davamının başlanğıcıdır.

İstintaq şəraiti – müəyyən anda cinayət işinin istintaq prosesinin vəziyyətidir. Başqa sözlə, istintaq şəraiti – hazırki anda istintaqın aparılmasını şərtləndirən şəraitlərin məcmuudur. Müstəntiq istintaq şəraitini nəzərə alaraq, düzgün qərar qəbul edir və lazım olan taktiki üsulları tətbiq edir. İstintaq şəraitinin formalaşmasına obyektiv və subyektiv amillər təsir edir.

Obyektiv amillər

- cinayətin törədilmə vaxtı, yeri və üsulu;

- cinayət əməli nəticəsində ətraf mühitdə edilən dəyişikliklər;
- cinayət izlərinin saxlanması və tədqiqinin mümkünlüyü (məsələn, qar üzərində);
- sübutedici məlumatların həcmi və tərkibi;
- sübut mənbələri haqqında məlumatların mövcudluğu və həcmi;
- istintaq orqanının texniki təminatı, əlavə güc və vasitələrin cəlb edilməsinin mümkünlüyü;
- müstətiqin təhqiqat orqanı və digər əməliyyat aparatları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin səviyyəsi;
- cinayətin törədilmə vaxtından keçən vaxt və müstətiqin qərar qəbul edib icra etməsi üçün sərəncamında olan vaxtı və imkanı;

Subyektiv amillər

- cinayətkarın həyat təcrübəsi və şəxsi keyfiyyətləri;
- cinayətkarı (təqsirləndirilən şəxs və ya şübhəli şəxs) istintaq orqanına münasibəti;
- cinayətkarın və digər maraqlı şəxslərin müstətiqin hansı sübutlara malik olmasından xəbərdarlıqları;
- işdə maraqlı şəxslərin əks fəaliyyətlərinin intensivliyi (münaqişələr);
- zərərçəkmişlərin və şahidlərin istintaqa münasibətləri;
- müstətiqin şəxsi keyfiyyətləri və həyat təcrübəsi;

İstintaq hərəkətləri taktikası

Prosesessual hərəkətlərinə hazırlığın, həyata keçirilməsinin, onun nəticələrinin qeyd edilməsinin taktiki üsulları onun sistemini əmələ gətirir.

İbtidai və məhkəmə istintaqının taktikası qanunçuluğun tələblərinin maksimum həyata keçirilməsini təmin edir. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi isə istintaq hərəkətlərinin müəyyən mərhələ (struktur) əsasında həyata keçirilməsini bilavasitə tələb edir. Ümumi

kontekdə isə istintaq hərəkətlərinin mərhələlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinə hazırlıq;
- istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi;
- istintaq hərəkətlərinin gedişatının və nəticələrinin qeyd edilməsi;
- alınmış nəticələrin qiymətləndirilməsi və həmin cinayət işi üzrə sübutetmə sistemində onların yerini və əhəmiyyətini müəyyən etmək.

Hər bir mərhələnin həyata keçirilməsinin taktiki üsulları, onların xüsusiyyətlərini nəzərə almaqda qarşıda qoyulan vəzifələrin həllini təmin edir.

İstintaq hərəkətlərinin keçirilməsinə hazırlıq mərhələsi. Bu mərhələdə istintaq hərəkəti qarşısında duran vəzifələr, onun keçirilməsi vaxtı, yeri, iştirakçıların dairəsi, istifadəsi tələb olunan texniki vasitələr və üsullar, əməliyyat-axtarış imkanlarından, ictimaiyyətin və mütəxəssislərin köməyindən istifadə edilməsinin formaları və sərhədləri müəyyənləşdirilir. Daha doğrusu bu mərhələdə müstəntiq keçiriləcək istintaq hərəkətinin gedişatının dinamik fikri modelini yaradır. Bilavasitə model müxtəlif şəraitlərin, iştirakçıların hərəkətlərinin müxtəlif variantlarının inkişafı istiqamətlərini, yaranan amillərə təsir göstərə bilməsi imkanını əvvəlcədən görməyə imkan verir. Ona görə fikri model bilavasitə gələcək hərəkətləri və şəraitləri görməyə imkan verir. Bu prosesdə isə qurulmuş fikri modelinin tamlığını və onun müxtəlif variantların qurulması bilavasitə cinayət hadisəsi haqqında əldə edilmiş məlumatların dairəsindən asılıdır.

Baş vermiş hadisə barədə məlumatlar nə qədər genişdirsə, bu o qədər də istintaq hərəkətlərinə hazırlıq mərhələsində fikri modellərinin variantlarının az qurulmasını təmin etmiş olur. Əksinə

məlumatlar nə qədər azdırsa, bir o qədər də fikri modellərinin variantları çox qurulur.

İlkin məlumatların həcmi isə istintaq hərəkətinin cinayət işi üzrə keçirilən bütün istintaq hərəkətlərinin sistemində tutduğu yerdən çox asılıdır. Bu cinayət işinin başlanmasına qədər keçirilən hadisə yerinə baxış istintaq hərəkəti üçün xarakterdir.

İstintaq hərəkətinin vəzifələri öz əksini onun keçirilməsi planında tapır. İstintaq hərəkətinin keçirilməsi planında aşağıdakılar əks olunur:

a) istintaq hərəkəti keçirilən şəxslər və obyektlər haqqında məlumatlar;

b) əldə edilən maddi sübutlar və istintaq hərəkəti prosesində onlardan istifadə olunma imkanları;

c) istintaq hərəkəti keçirən şəxsdə sübutların istifadə edilməsinin üsulları, həmçinin hansı əməliyyat-axtarış məlumatlarına malik olması;

ç) istintaq hərəkətinin keçirilməsinin taktiki üsullarının işlənilib hazırlanması və şəraitin inkişafı ilə əlaqədar onların tətbiqinin imkanlarının müəyyən edilməsi.

Planlaşdırma məsələləri ilə yanaşı bu və ya digər taktiki üsulların hazırlanmasında, belə adlandırılan psixoloji tiplərdən istifadə olunması məsələlərini də nəzərdən keçirtmək vacib məsələlərdən sayılır. Psixoloji tələ istintaq bəcliyi ilə təzahür olunur.

R.A.Ratinov aşağıdakı istintaq və ya psixoloji tələlərin qurulmasının mümkünlüyünü sadalayır.

– təqsirləndirilən şəxs tərəfindən arzuolunmaz qərarların qəbul edilməsinin və hərəkətlərin etməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə onda bunlara yarada bilər hallar haqqında yanlış təsəvvürlər formalaşdırmaq;

- təqsirləndirilən şəxsin məqsədlərinin müstəntiqin məqsədləri ilə üst-üstə düşməsi üçün, onda müvafiq məqsədlər formalaşdırmaq;
- təqsirləndirilən şəxsin uduzmuş vəziyyətə düşməsi üçün, onda məqsədlər formalaşdırmaq;
- müstəntiq tərəfindən ayrı-ayrı hərəkətlərin məqsədləri haqqında təqsirləndirilən şəxsə yanlış təsüratlar formalaşdırmaq;
- cinayətə aidiyyəti olan şəxslərin müstəntiqin məqsədlərinin düzgün qiymətləndirilməsi üçün onlarda çətinliklər yaratmaq;
- maraqlı şəxslər tərəfindən müstəntiqin məqsədlərini gizlətmək məqsədi ilə, onlarda yanlış fikirlər formalaşdırmaq.

İstintaq hərəkətlərinin keçirilməsi mərhələsi. Bu mərhələdə planda göstərilən tədbirlər və müstəntiq qarşısında qoyduğu vəzifələri realizə edir.

Cinayət işi üzrə istintaqın ilkin mərhələsində keçirilən ilkin istintaq hərəkətləri cinayət işinə başlandıqdan sonra həyata keçirilir. Bu isə öz növbəsində aşağıdakılara imkan verir:

- müstəntiqini araşdırılan hadisənin mahiyyəti, şəraiti, onun mexanizmi və nəticələri barədə məlumatlandırmaq;
- cinayəti isti izlərlə açmaq, həmçinin cinayətkarın axtarışı və müəyyən edilməsi üçün zəruri məlumatların alınması;
- obyektiv və subyektiv faktorların təsiri nəticəsində itməsi və məhv olunması gümanı olan sübutların yığılması;
- sübutetmə predmetini əhatə ekdən və fərziyyələrin qurulması üçün zəruri ilkin məlumatların əldə edilməsi.

İstintaqın ikinci mərhələsində keçirilən sonrakı istintaq hərəkətləri əsasən ilkin mərhələdə yığılan maddi sübutların tədqiqinə, qiymətlən-dirilməsinə və istifadə edilməsinə fərziyyələrin detal yoxlanılmasına, cinayətin tərkib elementlərinin sübut edilməsinə, həmçinin cinayətin törədilməsinə kömək göstərən səbəb və şəraitin müəyyən edilməsinə yönəlmişdir.

Əgər ilkin istintaq hərəkətlərinin taktikası üçün başlıca amil – vaxt amili, qəfil momentdirsə, sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktikası üçün başlıca faktor isə kombinasiyalığı, vahid məqsədə tabeçilik və digər amilləri ilə fərqlənir.

İstintaq hərəkətlərinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi. Bu istintaq hərəkətinin taktikası prosesual hərəkətlər nəticəsində əldə edilmiş nəticələrin maksimum tam və düzgün əks edilməsini təmin etməkdən ibarətdir. İstintaq hərəkətlərinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi mərhələsinin əsas məqsədi həmin nəticələrin əks etdirilməsi üçün şəraitin yaradılması və seçilməsi, həmin prosesdə müvafiq texniki kriminalistik vasitələrin tələblərini maksimum təmin edilməsi və qanunla müəyyən edilmiş formada sübutedici məlumatların əks etməkdən ibarətdir. Bu istintaq hərəkətinin nəticəsi müvafiq prosesual sənəddə əks olunur, bu da ön növbəsində sübut mənbəsi sayılır.

İstintaq hərəkətlərinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi və onların əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi istintaq hərəkətlərinin sonuncu mərhələsi sayılır. Bu mərhələ cinayət işinin istintaqında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qiymətləndirmənin subyektivi müstəntiqdir. Bilavasitə müstəntiq mövcud qanunların tələblərini rəhbər tutaraq öz daxili inamına əsaslanaraq sübutları qiymətləndirir və cinayət işi üçün onların əhəmiyyətini müəyyən edir. Qiymətləndirmə isə istintaq hərəkətinin keçirilməsi nəticəsində tərtib edilmiş prosesual sənəd əsasında həyata keçirilir. Qiymətləndirmə həmin sənədin tərtib edilməsinin obyektivliyi, tamlığı, məntiqliyi, ardıcılığı, aydınlığı, həmçinin zəruri prosesual rekvizitinin olması nöqtəyi-nəzərdən həyata keçirilir. Qiymətləndirmə prosesində cinayət işi üzrə yığılmış digər maddi sübutlar və müxtəlif xarakterli məlumatlar nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Həmçinin bu mərhələdə istintaq hərəkətinin keçirilməsində buraxılmış səhvlər və çatışmazlıqlar nəzərə alınmadan hallar müəyyən edilir. Belə hallarda həmin istintaq hərəkətinin təkrar keçirilməsi imkanları da müəyyən edilir.

N ə t i c ə

Bu mövzu böyük təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Baş vermiş cinayət hadisəsi haqqında istintaqın ilkin mərhələsində fərziyələrin düzgün qurulması və onlar əsasında planlaşdırmanın vaxtında, hərtərəfli, obyektiv və məqsədyönlü aparılması istintaqın nəticəsinə müsbət təsir göstərir. Fərziyələri elə qurmaq lazımdır ki, onların yoxlanılması mümkün olsun və onlar real xarakter daşsın. Fərziyələrin yoxlanılmasında subyektivliyə yol vermək olmaz. Onlar mümkün qədər paralel yoxlanılmalı və qiymətləndirilməlidir. Mühazirədən bizə məlum oldu ki, fərziyələr istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsi ilə yoxlanılır. Bu istintaq hərəkətlərini və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin vaxtında, ardıcıl, obyektiv və səmərəli həyata keçirmək məqsədilə planlaşdırma aparılır. Demək olar ki, planlaşdırma müstəntiqin geniş fəaliyyət proqramıdır. Planda nəzərdə tutulan istintaq hərəkətləri və tədbirlər icraçılar tərəfindən vaxtında icra olunmalıdır. Planlaşdırma şifahi və əksər hallarda isə yazılı şəkildə aparılır. Planın tərtib edilməsi zamanı aşağıdakı ilkin məlumatların təhlili, fərziyələrin qurulması, istintaq hərəkətlərini və əməliyyat-axtarış tədbirlərini, onların icraçıları və icra vaxtını müəyyənləşdirmək və plana nəzarət kimi elementlərin nəzərə alınması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir şəraitdə cinayətin açılması istintaq aparatının və əməliyyat işçilərinin kollektiv əməyinin nəticəsində baş verir. Praktiki olaraq hər bir işin müqəddəratı onların ixtisaslı, məqsədyönümü professional tədbirlərinin nəticəsindən bilavasitə asılıdır. Bir tərəfdən bu onunla bağlıdır ki, son vaxtlar əksər cinayətlər təkbaşına törədilmir, cinayətlərin və onların izlərinin gizlədilməsi halaları artır, əhalinin yerdəyişməsi sürətlənir. Lakin şahid bazası isə əksinə, azalır. Belə

şəraitdə görülmək əməliyyat tədbirləri qısa müddətdə yerinə yetirilməlidir və tək bir işçi bunların öhdəsindən praktiki olaraq gələ bilməz.

Digər tərəfdən cinayətkarlığa qarşı mübarizənin bir çox müasir vasitələri, fəndləri və metodları tək adam tərəfindən yerinə yetirilə bilməz. Onu da qeyd etməliyik ki, qanunvericilikdə prosesual və əməliyyat-axtarış funksiyaları arasında qoyulmuş sədd onu diktə edir ki, bu prosesdə ən azı iki fəzifəli şəxs iştirak etməlidir.

Qarşılıqlı əlaqə dedikdə iki və daha çox subyektin yerə, vaxta və məqsədə görə qarşılıqlı anlaşma şəraitində fəaliyyətləri başa düşülür.

Əgər biz deyirik ki, müstəntiq və əməliyyat işçisi qarşılıqlı əlaqədə işləyirlər, deməli bu ən azı o deməkdir ki, onlar qarşıya qoyduqları eyni məqsəd uğrunda, razılaşdıqları yerdə və vaxtda istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikası DİN-nin 22.04.02-ci il tarixli 155 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş «Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında daxili işlər orqanlarının struktur xidmət sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair» təlimatda bu əlaqənin mahiyyəti, vəzifələri, formaları, prinsipləri, şərtləri və s. açıqlanmış struktur xidmət sahələri arasında bu əlaqənin səmərəli və məqsədyönlü olmasının yolları göstərilmişdir.

Cinayətkarlığa qarşı müvəffəqiyyətlə mübarizə aparmaq üçün struktur xidmət sahələri arasında səmərəli və məqsədyönlü qarşılıqlı əlaqə ilə yanaşı, elm, texnika, incəsənət və peşə sahəsində xüsusi biliklərdən də məharətlə istifadə etmək çox vacibdir. Belə ki, yüksək səviyyəli elmi, texniki proses, cəmiyyətin bütün sahələrinə nüfuz edib, yeni inkişaf mərhələsinə qaldırır. O cümlədən də xüsusi biliklər cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparən HMO-nın fəaliyyətinə nüfuz edərək cinayətkarlığa qarşı mübarizəni yeni yüksək səviyyəyə qaldırır. Cinayətlərin açılması və istintaqında xüsusi biliklərin rolunu artırır. Elm, texnika, incəsənət, sənətkarlıq sahələrində xüsusi biliklərdən cinayətlərin açılmasında və istitaqında prosesual və qeyri-prosessual qaydada istifadə olunur. Qeyri-prosessual formada istifadə olunan xüsusi biliklər əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətində istifadə edilir. Başqa sözlə həmin biliklərin istifadəsinin nəticəsinin sübut kimi əhəmiyyəti olmur, çünki onlar CPM-nin normaları ilə tənzimlənir. Buna baxmayaraq onların cinayətlərinin açılmasında, cinayətkarların axtarılmasında, cinayətlərin törədilmə və gizlədilməsi üsullarının müəyyənləşdirilməsində, hazırlanan və törədilən cinayətlərin əlamətlərinin aşkar olunmasında səmtləşdirici və istiqamətləndirici əhəmiyyətə malikdirlər.